

KARS BELEDİYESİ TARİHİ (1920-1970)

*Selçuk URAL**
*Hazine DOĞUALP***

ÖZ

19. Yüzyıla girildiğinde siyasal sistemi yeniden düzenlemeyi hedefleyen Tanzimat Fermanı, belediye alanında yenilikler getirdi. 1864 Vilayet Nizamnamesi ve 1877 Vilayet Belediye Kanunu yeni belediye teşkilatlarının yolunu açtı. 1930 Belediye Kanunu, cumhuriyet devri belediyeciliğin miladı sayılabilir. Kars'ta belediye teşkilatı 1920'de tesis edildi ve 2009 yılına kadar 22 başkan görev almıştır. Cumhuriyet belediyeleri yol, temizlik, su ve elektrik gibi sorunlara öncelik vermiştir. 1930'da çıkarılan yeni kanun ve çalışkan belediye başkanları şehrin su, elektrik ve yol vd. sorunlarının çözümüne önemli katkılar sağlamıştır.

Anahtar Sözcükler: Kars, Kars Belediyesi, 1930 Belediye Kanunu.

HISTORY OF KARS MUNICIPALITY

ABSTRACT

The Tanzimat Decree (Imperial Prescript of Gülhane), aimed to reorganize the political system in the early 19th century and brought some innovations in the field of municipality services. 1864 Governmental Province Regulations and the 1877 Provincial Municipality Law gave rise to new municipality organisations. 1930 Municipality Law can be regarded as a milestone in the Republican Era municipalism. Kars Municipality organisation was founded in 1920 and 22 mayors served until 2009. The Republican Era municipalities have given priority to such problems as roads, sanitation, water and electricity. With the help of the new law, the

* Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, KARS.

** Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, KARS.

Republican Era mayors significantly contributed to the solutions of water, electricity, and transportation problems.

Keywords: Kars, Kars Municipality, 1930 Municipality Law.

GİRİŞ

1. Tanzimat Öncesi Osmanlıda Şehir Yönetimi

Mutlakiyet ve merkezîyetçilik, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla ortaya çıkan ve zamanla gelenekleşen ve kökleşen siyasal sistemin iki önemli niteliğidir. Bu nitelikler aynı zamanda belediyeçiliğe ve belediye teşkilatlarına da damgasını vurmuştur. Klasik dönemde merkezîyetçi yapı, şehir ve kasaba yönetiminde taşra görevlilerine büyük sorumluluklar yükliyordu. Sancakbeyi ve kadı, taşrada devlet-halk ilişkilerini düzenleyen ve yürüten iki asli görevli durumundaydı. Sancakbeyi askeri düzen, vergi ve buna bağlı sorunlarla meşgul olurken, kadı adli ve belediye hizmetlerinden sorumluydu.

Kadı, şer'i ve belediye işlerinde tek yetkili merci olarak mahkemelere başkanlık dışında nikâh, miras taksimi, dul ve yetimlerin haklarının korunması, tayin, azil, vasiyetlerin ve vakıf kararlarının yerine getirilmesi, cürüm ve cinayet gibi meselelerle de ilgilenmek durumundaydı.¹ Ayrıca çarşı pazarı denetlemek, narh koymak, yolların-köprülerin temizliği, bakımı ve tamiri, noter işlemleri, mukataa işlerinin kontrol ve kaydı, ordunu iaşesi, imam ve din görevlisi tayini, vakıfların, loncaların, inşaatların, kale dizdarları ile tekke ve zaviyelerin teftişi gibi hususlarda da birinci dereceden mesuldü.² Belediye hizmetlerinin yürütülmesinde kadılarına muhtesip ve subaşının yanı sıra naibler, şuhud'ül hal, kassamlar, kâtipler, muhızır, mübaşir ve tezkiye memurları yardımcı oluyorlardı.³ Teşkilat ve görevlilerin yasal temelini fermanlar, teamüller, örf ve içtihatlar oluşturuyordu.⁴

Belediye hizmetlerinin yerine getirilmesinde vakıflar ve lonca teşkilatları da önemli role sahipti. Vakıf, bir mülkün ebedi olarak kamu yararına tahsis edilmesi demektir. Vakıflar eğitim, kültür, sosyal yardımlaşma, imar, yol, kaldırım, köprü inşaatı, hamam ve su tedariki gibi toplumsal hizmetleri

1 İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Ankara 1994, s.13; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s.94, 109.

2 Ortaylı, *age.*, s.41-44.

3 Halil Cin-Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya 2008, s.149-150.

4 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları*, İstanbul 2005, s.44.

yerine getiriyordu.⁵ Lonca teşkilatları ise şehir hayatında gayet canlı ve önemli bir role sahipti. Çünkü esnafın ve zanaatkarların tümü çalıştıkları iş kolunda iktisadi ve sosyal fonksiyonları bulunan bir teşkilata üyeydi. Osmanlı esnaf teşkilatı, Selçuklu Ahi hareketinin devamı niteliğindedir. Bu örgütler mal ve hizmetlerin sunumu ve dağıtımını gibi ticari işler yürüten bireylerin oluşturduğu örgütlenmelerdir. Neredeyse şehirdeki tüm erkek nüfusunu içerisine alıyordu. Esnaf teşkilatının başında şeyh, nakip, duacı, çavuş ve yiğitbaşı bulunurken, onların altında kolbaşı, bölükbaşı gibi unvanlara sahip kimseler bulunmaktaydı. Teşkilatta kurallar nizamnamelere göre belirlenmişti. Şeyh, kethüda ve yiğitbaşların tamamen seçimle görevlendirildiği özerk yapıdaki esnaf teşkilatı, kadı sicillerine kaydedilerek berat aldıktan sonra göreve başladılar. Esnaf çarşısında iktisadi hayatı elinde tutarken, teşkilat ise mal ve hizmet standartlarının tespiti, iş ve fiyat denetlenmesi, esnafın eğitimi, çarşı-pazarın temizliği, tamir ve bakımı gibi hususlarda belediyeye yardımcı oluyordu.⁶

2. Tanzimat Sonrası Osmanlıda Şehir Yönetimi

Sanayi devrimi, dünyadaki ticari ve siyasal sistemleri değiştirmeye zorlayınca Osmanlı siyasal ve iktisadi sistemi çok çeşitli sorunla karşı karşıya kaldı. Kale ve sur içindeki hayata göre yapılandırılan taşra teşkilatları da bu değişime bağlı olarak işlevlerini hızla kaybetmeye başladı. 1826'da Yeniçeri Ocağı ile birlikte *Subaşı* ve *Ases* gibi makamlarının lağvedilmesi kadının işini zorlaştırırken, Evkaf Nezareti'nin vakıf gelirleri üzerindeki müdahaleleri kadının denetim yetkisini ortadan kaldırdı. Böylece kadınlar, şeyhülislama bağlı ve yalnızca medeni hukuk alanından sorumlu bir konuma getirildi.⁷ Esnafı denetlemede kadıya yardımcı muhtesiplik kurumu ise 1826'da İhtisap Nezareti'nin kurulmasıyla yeni bir kimlik kazandı.⁸

Siyasal sistemi yeniden düzenlemek üzere çıkarılan Tanzimat Fermanı, belediye alanında yenilikler getirdi. Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan Muhassıllık ya da Memleket Meclisleri kadının kontrolünden çıkan, fakat

5 Tarkan Oktay, "Belediye Kurumunun Tarihsel Gelişimi", *Türkiye'de Yerel Yönetimler*, Ankara 2008, s.119-156; Veysel Atasoy, *Türkiye'de Mahalli İdarelerin Yapısı ve Yeniden Düzenlenmesi*, İstanbul 1992, s.16.

6 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerinde Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, II*, Ankara 1981, s.1272; Oktay, "Belediye Kurumunun Tarihsel Gelişimi", s.132-133; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye, I*, İstanbul 1995, s.481, 537.

7 Oktay, "Belediye Kurumunun Tarihsel Gelişimi", s.135-136.

8 Ergenç, "Osmanlı Şehirlerinde Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", s.13.

düzensizliğe sürüklenmiş olan vergi işine çeki düzen vermeyi hedefliyordu.⁹ 1864 Vilayet Nizamnamesi ve 1877 Vilayet Belediye Kanunu ise yeni belediye teşkilatlarının yolunu açtı.¹⁰ Belediyeleri iyileştirmeyi hedefleyen nizamnameler; belediye kurma şartları, taşra belediyelerinin organları, belediye meclis üyeleri ve görevleri, belediyenin sınırları ve nüfus miktarı, cadde, sokak, kaldırım, su yolu, kanalizasyon, temizlik işleri, narh koymak, sokakları aydınlatmak, pazar yeri kurmak, yoksullara yardım etmek gibi görevleri yeniden tanımladı.¹¹

3. Cumhuriyet Dönemi Belediyeciliğin Gelişimi

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günlerde belediyeler, 1864 Vilayet Nizamnamesi ve 1877 Vilayet Belediye Kanunu ile 1912 Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi Hakkındaki Kanun-ı Muvakkata'ya tabi olarak faaliyetlerini yürütüyorlardı.¹² 1923'te Türkiye, Osmanlı'dan 389 belediye devraldı ve cumhuriyetin ilanını takiben kurulan 32 belediye ile bu sayı 421'i buldu.¹³

Cumhuriyet döneminde belediyecilik faaliyetlerine önem verilmesinde Ankara'nın başkent olmasının etkisi büyüktür. Devletin simgesi olan Ankara'nın, bir yandan çağdaşlarını yakalaması, diğer yandan yeni rejimi yansıtması arzulanıyordu. Bunun için İstanbul belediye teşkilatının bir benzeri Ankara'da, *Ankara Şehremaneti* adıyla oluşturuldu. Ankara deneyimi, diğer şehirlerde izlenecek yolu ortaya çıkaracaktı. Lakin Osmanlıdan kalma belediye tecrübeleri, yönetim zafiyetleri ve mali yapı, Ankara'daki uygulamaların arzulan seviyede yürütülmesine engel oldu.¹⁴

Belediye hizmetlerindeki yetersizlik cumhuriyet hükümetlerini bir takım yasal düzenlemelere zorladı. 2 Ocak 1924'te Hafta Tatili Kanunu, 26 Şubat 1924'te Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu ve 13 Nisan 1925 tarihli Mektep Vergisi Kanunu ile belediyelerin çalışma sistemine düzen getirmek ve gelirlerini artırmak hedeflendi. Ayrıca şehir ve kasabalardaki şirketlerden hükümete aktarılan hisse payları da belediyelere devredildi. Bunlara ek olarak tanzifat (temizlik işleri) ve tenvirat (aydınlatma) gelirleri belediyelere bırakıldı. Takip eden yıllarda belediyelere yeni gelirler kazandırmak üzere 31

9 İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler*, Ankara 1974, s.13.

10 İlber Ortaylı-İlhan Tekeli, *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi*, Ankara 1978, s.10.

11 Atasoy, *age*, s.35.

12 Oktay, "Belediye Kurumunun Gelişimi Tarihsel", s.137.

13 Ortaylı-Tekeli, *age*, s.27.

14 Atasoy, *age.*, s.52.

Mayıs 1926'da 883 sayılı Kazanç Vergisi Kanunu ve 26 Mayıs 1929'da 1454 sayılı Musakkafat Vergisini düşürerek Kazanç Vergisini artıran kanun kabul edildi. Ancak 1929'da patlak veren dünya ekonomik buhranı belediyeleri de vurunca, meseleyi kökünden çözecek yeni ve bütüncül bir belediye kanunu çıkarılmasını zorunlu hale getirdi.¹⁵

1877'den 1930'a uzanan süreçte yapılan düzenlemeler sistemli olmadığından kopuk ve yetersizdi. 1930 Belediye Kanunu'nun çıkarılmasında Belediye gelirlerini artırmak, şehirlerin imar-iskân sorunlarına çözüm bularak "medeni şehirler" inşa etmek ve belediyelerin karar organlarını Ankara'nın oluşturmak istediği ideolojiye göre tanzim etmek düşüncesi önemli rol oynadı.¹⁶ İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından hazırlanan taslak eski belediye kanunlarında şehirlerin ilerlemesini engelleyen hükümleri kaldırmayı, halkın belediye işlerindeki karar, icra ve denetleme yetkisini artırmayı, bütçe ve hesaba ait işlemleri mali kurallara bağlamayı, devletin denetim ve kontrolünü tesis etmeyi amaçlıyordu. Böylece kanun, belediyelerin kaynakları doğrultusunda bütçe oluşturmalarını, faaliyetlerde serbestliği, güçlü merkezi denetimi, tek dereceli seçimi ve halkın etkin katılımını temin edecekti.¹⁷

Kanun Meclis'te görüşülürken Kars milletvekili Ahmet Ağaoğlu sert tepki gösterdi. Ahmet Ağaoğlu kanunu halkçılıktan uzak, adem-i merkezîyetçi ve Fransız sistemine benzerliğinden dolayı eleştirdi ve Fransızlar bile bu yapıdan uzaklaşırken Türkiye'nin böyle bir kanunu kabul etmesini doğru bulmadığını vurguladı. Ayrıca belediyeleri denetleme yetkisinin İçişleri Bakanlığı'na verilmesine rağmen valilerin bakan adına bu yetkiyi kullanmasının uygun olmadığını vurguladı.¹⁸ Meclisteki görüşmeler daha çok Şükrü Kaya ile Ahmet Ağaoğlu arasında geçse de ciddi bir değişiklik yaşanmadan 3 Nisan 1930'da kabul edildi.¹⁹ Böylece belediyelerin bütçeleri, sınırları, görev alanları, nerelerde belediye kurulabileceği, belediye dairelerinde olması gereken makamlar, mahalle ve köy ihdası gibi meseleler kesin hükme bağlandı.²⁰

15 Ortaylı-Tekeli, *age*, s.32.

16 İlhan Tekeli, *Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü*, İstanbul 2009, s.55.

17 Tekeli, *age*, s.56-63; Hikmet Çolak, *1930 Belediye Seçimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s.75.

18 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 16, İnikat 37, C:1, s.23.

19 Resmi Gazete, 14 Nisan 1930.

20 Kanun metni için bkz; Resmi Gazete, 14 Nisan 1930; Kadınlara seçme ve seçilme hakkı veren modern bir kanunun, belediye başkanlarını atama ya da görevden alma yetkisini valiye vermesi uygun olmadığı gibi merkezîyetçi bir yapı ile belediye özerkliğini yan yana düşünmek ve demokrat demek mümkün değildi.

1930 Belediye Kanununu takiben Hıfzıssıhha Kanunu, Belediyeler Bankası Kanunu ile yapı, yollar ve istimlak kanunlarının da çıkması, belediyelerin etkinliğini ve hizmetlerini artırmasında etkili oldu. Zira Osmanlı'dan devralınan 389 belediyenin yalnızca 4'ü elektrik ve 20'si içme suyu hizmeti verirken 1945'lerde söz konusu hizmetleri veren belediyelerin sayısı 200'e ulaştı.²¹

	1923	1933	1938	1945
Elektriği olan	4	94	150 (138)	202
İçme suyu olan	20	185	245	—
Fenni su tesisatı	2	24	49	95
Mezbaha olan	17	93 (143)	114 (186)	220
Pazar yerleri	90	407	436	500
Haller	—	60	81	112
Spor alanı	7	184	198	220
Par ve bahçeler	29	209	304	536
Asri mezarlıklar	—	—	22	51
Asfalt yol	17 (km)	79	159	510
Şose yol	251 (km)	1100	1213	2613
Köprü menfez	393 (adet)	1181	1477	2757
Kaldırım	578 (km)	1480	5657	3445
Hipodrom	—	—	3	3
Mevcut harita	—	—	—	177
İmar planı	—	—	82	109
Belediye sayısı	421	501	537	583

4. Kars Belediyesi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

4.1. Kars'ın Yakın Tarihi

Kars, ilk defa Kanuni Sultan Süleyman zamanında fethedildi ve birkaç defa el değiştirdikten sonra 1579'da kalıcı olarak Osmanlı topraklarına katıldı. Klasik dönemde farklı beylerbeyliklerine bağlanan şehir, 1845'te 5 sancaklı bir vilayete dönüştürdü. Rus işgaline uğradığında ise (1877'de) Erzurum

21 Ortaylı-Tekeli, *age*, s.88-89.

vilayetine bağlı bir sancak durumundaydı.²² Kars, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Arpaçay'ın sınırı teşkil etmesiyle Anadolu'nun güvenliği açısından önemli bir mevkiye yükseldi. Bu konumunu elli yıl boyunca koruyan şehir, 1877'de işgale uğradı ve 1918'e kadar Rusya'nın Kafkasya'daki önemli merkezlerinden biri haline geldi.²³

1918'de Brest-Litovsk Antlaşması'na dayanarak Kars'ı geri alan Osmanlı Devleti yine aynı yıl Mondros Mütarekesi ile şehri boşaltmak zorunda kaldı. Türk ordusunun zorunlu tahliyesi bölgeyi 1920 yılına kadar Taşnak Ermeni katliamları karşısında sahipsiz bıraktı. Türk unsuru haklarını savunmak ve korumak üzere Kars'ta Milli Şura teşkilatı vücuda getirdi.²⁴ Kars Milli Şurası, Ardahan, Ahıska ve Iğdır şuraları ile birlikte 18 Ocak 1919'da Cenubî Garbi Kafkas Hükümeti'nin kuruluşunda etkin bir rol üstlendi.²⁵

Cenubî Garbi Kafkas Hükümeti, Ermeni ve Gürcü hükümetlerine karşı mücadele ederken Kars'ta belediye başkanlığı seçimini gerçekleştiren ilk ve tek yerel milli teşkilat olmuştur. Hükümet, kendi anayasasından kuvvet alarak belediye başkanı seçimine gitti. Piroğlu Fahrettin (Erdoğan) Bey, Hacı Abbasoğlu Mehmet Bey, Yeni Gazili Hayrullah (Dağlı) Efendi, Rum İstefan Vafiyettin, Hafız Kurban (Yurtseven) Efendi ve Mamilof Tevhiddin Efendi'nin katıldığı seçimi Mamilof Tevhiddin Efendi kazandı.²⁶

4.2. Belediyenin Kuruluşu

Rus hâkimiyeti öncesi Kars'ta 1288/1872 tarihli Erzurum Vilayet

-
- 22 Besim Darkot, "Kars", *İslam Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1977, s.360; Selahattin Tozlu-Hüseyin Bulut, "Kars Şehri'nin Nüfusu (XIX. Yüzyıl Ortası)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, Kars 2009, s.142; Selçuk Ural-Jülide Orat-Nebahat Arslan-Akın Bingöl-Cem Tuysuz, *Kars Tarihi*, Kars 2011, s.347.
- 23 Fahrettin Kırzioğlu, "Kars", *İslam Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1977, s.363; Şehir Rus yönetimine geçtikten sonra Türk nüfusunda hızlı bir düşüş yaşandı. Türklerden boşalan yerlere Ermeni, Rum, Khakhol (Ukraynalı), Tokhobor (Ruslaşmış Fin ve Kazaklar), Nemis (Ruslaşmış Alman köylüsü), Yezidi, Süryani, Karapapak, Malakan gibi yeni etnik unsurlar yerleştirildi. Fahrettin Çelik, *Kars Eli Tarihi*, İstanbul 1943, s.22.
- 24 Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, İstanbul 2002, s. 194.
- 25 Hükümet, 1 Mart 1919 tarihinde kendi anayasasını oluşturarak parlamento niteliğine bürünmüştür. 18 Ocak 1919'da açılan meclisin başkanlığına Çıldır Dr. Esat Bey, hükümet başkanlığına Cihangiroğlu İbrahim (Aydın) Bey seçilmiş, Dâhiliye Nazırlığına Ali Rıza Bey ve Hariciye Nazırlığına Fahrettin (Erdoğan) Bey atanmıştır. Ahmet Ender Gökdemir, *Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti*, Ankara 1989, s. 90; Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti 13 Nisan 1919'da İngiliz baskısıyla dağıtılarak üyelerinin büyük kısmı Malta'ya sürgün edildi. Kars, 30 Ekim 1920'de kurtuluncaya kadar Ermenistan'ın idaresi altında büyük eza ve cefaya katlanmak zorunda kaldı. Çelik, *Kars Eli Tarihi*, s. 45.
- 26 Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerde Hatıralarım*, Ankara 1954, s. 158.

Salnamesine göre; Kars Livası İdare Meclis üyelerini Reis Mutasarrıf Osman Bey, Naib Mustafa Efendi, Muhasebeci Hacı İbrahim Efendi, Tahrirat Müdürü Halit Efendi ve azalar Said Efendi, Ohannes Ağa, Artin Ağa ve kâtip Rüstem Efendi meydana getiriyordu. Belediye Meclisinde ise reis olarak Ali Ağa, azalar Ali Ağa, Mustafa Efendi, Ahmet Efendi, Ohannes Ağa, Sefer Ağa ve kâtip olarak Rüstem Efendi görev yapıyordu. Mecliste belediyeye gelir amacıyla 80.890 kuruşluk bir bütçe sandığı oluşturulmuştu.²⁷

1878'de Rus işgalini takiben Kars'ın ilk askeri valisi General Frankini 1879 yılı raporunda meclisin işlevinin belli olmadığını yazmaktadır. Askeri valilik meclisi lağvederek şehrin cadde ve meydanlarının aydınlatılması gibi ihtiyaçlarını ordu bütçesinden karşıladı. Kümbet Cami kiliseye çevrilerek restorasyonu için genel bütçeden 20.000 ruble ayrıldı. Ekim 1878'de belediye işleri için bir komisyon kuruldu. Komisyona kadının dışında Müslim ve gayri müslim eşraftan dört üye tayin edilirken valilik kıdemli memurlarından İsa Sultan Şahtahtinski ise başkanlığa getirildi. Komisyon yılsonuna kadar valilik marifetiyle getirilen yeni vergiler sayesinde 14.000 ruble gelir temin ederken belediye giderleri 3.117 ruble oldu. Şehre park kazandırmak üzere Kars çayı üzerindeki arsanın sahiplerine 3.750 ruble ödendi. Mart 1879'da General Melikov'un talimatıyla komisyon lağvedildi ve işleri polise ve diğer ilgili kurumlara devredildi. 1881'de Rus mimarları Kars'ın yeniden imar planını yaptı. Plana göre düz ve geniş caddelerde taştan evler inşa edilecekti. Ana caddeler 10 sajen (21,3 metre), sokaklar ise 4-5 sajen (8,5-10,6) metre genişliğinde olacaktı. 1883-1888 yılları arasında sadece birkaç kilometrelik yeni cadde, 50 kadar konut ve 90 kadar dükkân ve atölye yapılabildi. 1889'da Kars çayı üzerine iki yıl önce selin götürdüğü tahta köprü yerine demirden bir köprü yapıldı. İçme suyu şebekesi bütçeden yetersizliği yüzünden ancak 1907'de tamamlandı. Kars caddeleri 1910-1914 yılları arasında parke taşıyla döşendi. 1900 yılına kadar resmi binalar kapsamında üç katlı valilik binası, iki halk kütüphanesi, kız gimnazyumu, ilkokul ve ortaokul, altı otel ve gar binası yapıldı.²⁸

Kars 1918'de kurtarıldığında hükümet, Mondros Mütarekesi'ne kadar idari ve mülki teşkilatı tamamlamaya çalıştıysa da başarılı olduğu söylenemez. Mütarekenin 11. Maddesi gereğince Türk ordusu Erzurum'a çekilince şehir Nisan 1919'a kadar mahalli Türk hükümeti tarafından idare edildi. 13 Nisan

27 *Salname-i Vilayet-i Erzurum*, 1288 (1871), s.69.

28 Candan Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, İstanbul 2010, s.227-231.

1919'da yeniden anavatanından koparılan Kars, 30 Ekim 1920'de kurtarıncaya kadar 18 ay yeni bir işgal dönemi ve tahribatı yaşadı.²⁹ Kars'ta belediye teşkilatı kuruluşuna ilişkin olarak İçişleri Bakanlığı'ndan temin edilen bir belgede belediyenin 1920'de kurulduğu, ilk belediye başkanının da 1920-1921 tarihleri arasında görev yapan Akif Çiçek olduğu ifade edilmektedir. Fakat belediye meclisi ve idare heyetinin üyeleri hakkında bir bilgiye rastlanmamaktadır. Akif Çiçek'in ardından başkanlık koltuğuna 1921'de Malta'dan sürgünden dönen eski Cenubî Garbi Kafkas Hükümeti başkanı Cihangiroğlu İbrahim Bey oturacaktı.³⁰

4.3. Belediyenin Gelirleri

1920'de Türkiye'nin temelleri atılırken ciddi maddi sıkıntılar çekiliyordu. Bütün Anadolu şehirleri gibi Kars da böyle bir şehir idi. TBMM kendine özgü belediye kanunu çıkarmadığından Kars belediyesi de Osmanlı kanun ve nizamnameleri çerçevesinde teşkilatını ve bütçesini oluşturmuştu. Valilik ve belediye bir yandan İngiliz ve Ermeni yıkımının yaralarını sarmaya, diğer yandan hem yerli hem de muhacirlerin ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışılıyordu. Savaştan yeni çıkmış bir şehrin belediye bütçesinin iyi bir seviyede olması düşünülemezdi. Belediyeler İstatistiği Dergisi'nden temin edilen bilgiye Kars Belediyesi'nin yıllar itibarıyla gelir gider dağılımı incelendiğinde 1929-1938 arasında gelirlerin dalgalı ve düşük olduğu, 1929'da patlak veren dünya buhranının Kars'ı ve Karşılıkları derinden etkilediği, bu nedenle 1929-1932 yılları arasında tahsilatın gayet düşük bir seviyede olduğu görülmektedir.³¹

Seneler	Muhammenat (Tahmini gelirler)	Tahakkukat (Gerçek gelirler)	Tahsilât	Masarifat
1929	75.244	58.096	27.030	75.244
1930	83.058	84.974	17.044	72.303
1931	84.058	83.748	12.729	72.972
1932	65.000	94.826	10.884	64.060
1933	72.297	94.538	53.684	55.817

29 Bkz; Selçuk Ural, "Kurtuluştan Mondros Mütarekesi'ne Elviye-i Selâse'de Yaşanan Sorunlar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkâlâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:47, Ankara 2011, s.159-188.

30 Bkz; İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, Kars Belediye Başkanları Listesi; Murat Küçükkuşurlu, *Erzurum Belediyesi Tarihi, I*, İstanbul 2008, s.34.

31 *Belediyeler İstatistiği Dergisi*, Ankara 1941, s. 40

1934	59.780	53.553	53.553	52.153
1935	55.860	61.643	52.784	54.255
1936	65.700	83.088	69.423	62.106
1937	70.190	95.594	98.396	86.024
1938	101.000	102.157	111.968	113.060

Bilindiği üzere belediyeler her yıl bir önceki yılın bütçe gelirlerine göre tahmini bir bütçe oluştururdu. Kars Belediyesi de 1929'da 75.244 liralık tahmini bir bütçeye karşılık tahakkuk ettirdiği gelir 58.096 lira olmuştur. Bununla birlikte tahsilat ise daha düşük bir seviyede 27.030 lirada kalmıştır. Belediyeler genel kaide olarak bir önceki yılın bütçesine göre tahmini bir bütçe oluşturarak ona göre harcamalarını yapmaktaydı. Kars Belediyesi de tahmini bütçeye göre harcama yaptığından 48.214 liralık açık vermiştir. Denk ve fazla bütçeler ancak 1934, 1936 ve 1937 yıllarında yapılabilmiş ve belediyenin gelirleri masraflarının üstünde olmuştur. Kars belediyesi 100.000 liranın üstünde bir tahsilata 1938'de ulaştığı göz önüne alındığında tahakkuk-tahsilat dengesinin 10 yıl öncesine göre tamamen düzeldiği ve dünya krizinin etkisini kaybettiği ifade edilebilir.

4.4. Yerleşim Birimleri

Kars Belediyesi'nin faaliyetlerine geçmeden önce şehrin yerleşme yapısından bahsetmek gerekmektedir. Kars Osmanlı hâkimiyetine girmesinden Tanzimat dönemine kadar farklı eyaletlere bağlı şekilde yönetildikten sonra 1845 yılında 5 sancaktan oluşan bir vilayete dönüştürüldü.³² Bu tarihte Kars şehrinde 26 mahalle bulunuyordu.³³ Tosipaşa mahallesi, Vaizzade mahallesi, Cami-i Kebir mahallesi, Cami-i Kümbet mahallesi, Cami-i Evliya mahallesi, Abı Çoruk mahallesi, Kebir Abdi Ağa mahallesi, Küçük Abdi Ağa mahallesi, Taş Cami mahallesi, Müftüoğlu mahallesi, Halil Efendi mahallesi, Ömer Ağa Camisi mahallesi, Cami-i Atik mahallesi (Bayrampaşa mahallesi), Cami-i Cedid mahallesi, Tezharap mahallesi, Hacı Seyyid mahallesi, Hocazade Camisi mahallesi, Halfoğlu mahallesi, Ahmet Paşa mahallesi, Göncüoğlu mahallesi, Hacışeref mahallesi, Mustafa Ağa mahallesi, Yusuf Paşa mahallesi, Kilise mahallesi ve Çukur mahallesi.

1920 yılında Kars merkez ile birlikte 10 kazalı bir sancağı dönüştü-

32 Tozlu-Bulut, "Kars Şehri'nin Nüfusu (XIX. Yüzyıl Ortası)", s.142.

33 Tozlu-Bulut, "Kars Şehrinin Nüfusu (XIX. Yüzyıl Ortası)", s.145-152.

rülürken şehrin mahalle sayısı da azaltıldı. Buna göre Hafız Paşa, Ortakapı, Bayrampaşa, Su Kapı, Kaleiçi, Bülbül, İstasyon, Yusuf Paşa ve Cumhuriyet mahalleleri oluşturuldu. Zaman içerisinde mahalle isimlerinin bazıları değiştirilirken sayısı da artırıldı. 2000 yılı itibarıyla mahalle sayısı 19'a çıkarıldı. Bunlar; Atatürk, Aydınlikevler, Bayrampaşa, Bülbül, Cumhuriyet, Hafızpaşa, Halitpaşa, İstasyon, Kaleiçi, Ortakapı, Paşacayır, Sukapı, Yenimahalle, Yusufpaşa, Alpaslan, Fevzi Çakmak ve Şehitler mahalleleridir.³⁴

4.5. Yol Durumu

1920'de belediye kurulduğunda Milli Mücadele devam ediyordu ve bu dönemde diğer Anadolu şehirleri gibi Kars'ın da durumu iç açıcı değildi. Çünkü bir serhat şehri olarak hem dünya savaşının hem de doğu cephesinde yaşanan askeri hadiselerin ortasında kalmıştı. Üstelik iki yıl boyunca korkunç bir Taşnak zulmünü maruz kalmıştı.

Osmanlı idaresindeyken Kars'ta yollar klasik dönemin ihtiyaç ve inşaat anlayışıyla yapılmıştı. Osmanlı-Safevi ve Türk-Rus ilişkileri boyunca serhat şehri olan Kars, sık sık istila, işgal ve yağmaya maruz kaldığından şehircilik ve yol inşaatı alanında çağdaşların gerisine düştü. 1878'den sonra Rus yönetimi şehri Kafkasya'nın parçası yapmak üzere yol ve inşaat politikaları geliştirmiştir. Şehrin Erzurum ve Trabzon ile bağlantısını keserek Gümrü üzerinden Batum'a ve Tiflis'e bağlamak üzere yol inşaatlarına girişmiştir.³⁵ Bu maksatla ilk olarak 89 km'lik Gümrü-Kars ve 77 km'lik Kars-Kağızman stabilize yolları yapıldı. Ayrıca karayolu Sarıkamış'a kadar uzatıldı. Rus yönetimi 1881'de şehrin genel yapısını değiştirecek bir imar planı hazırladı. Bu plan yollar başta olmak üzere şehrin tamamının yeniden inşasını öngörüyordu.³⁶ Kars işgalden ikinci defa kurtarıldığında yolların tamamına yakınının tahrip edildiği ve büyük kısmının iş göremez bir hale geldiği görülmektedir. Ermeni yönetimi sırasında sancak hudutları dahilindeki yaklaşık 900 km'lik şose hatlarının bütün muhafaza ve tamir istasyonları ve köprülerin kargir korkulukları harap edilmişti.³⁷

Cumhuriyet idaresinin atılımlarıyla Kars'ta ana yolların, cadde ve sokakların iyileştirilmesiyle işe başlandı. 1933 yılına gelindiğinde şehir merkezinde 10 km bir hatta ulaşıldı. Bunun 8.724 metresi şose, 504 metresi

34 *Kars Yılığ*, Kars Valiliği Yayını, Kars 2002, s.57.

35 Ural, "Kurtuluşun Mondros Mütarekesi'ne Elviye-i Selâse'de Yaşanan Sorunlar", s.161.

36 Badem, *age*, s.234.

37 Serhat Hürkan, *Altokun Şark Ucu (Doğu ve Güneydoğuda CHP 1919-2009)*, s.296.

parke ve geri kalanı da adi kaldırım tarzında bulunuyordu.³⁸ 1934’de yolların bakımı için yeterli ödeneğin gelmemesi üzerine CHP kongresinde Kars Belediyesi meclis üyeleri bütçeden pay ayrılmasını talep etmek zorunda kaldılar.³⁹

1935’e kadar Kars vilayetinin genelinde yol şebekesi toplam 1.131,5 km’ye çıkarıldı. Dolayısıyla geçen 15 yıl içerisinde Ruslardan devralınan şebekeye 231,5 km yol eklenmiş oldu. Şebekenin 868,5 kilometresi muntazam şose, 135 kilometresi köprüleri yapılmış ve 128 kilometresi ise köprüleri yapılmamış toprak yol şeklinde idi.⁴⁰

Yolun Adı	Bütün Yol Uzunluğu	Kırma Taş Şose	Köprüleri Yapımlı Toprak Yol	Köprüleri Yapılmamış Toprak Yol
Kars-Sakaltutan-Ardahan	102	102		
Kars-Meliköy-Göle	69	69		
Meliköy-Uzunzayım-Zarşat	26	26		
Zarşat-Zurzuna	45	45		
Zurzuna-Gölebert	36	36		
Zurzuna-Kenarbel	23	23		
Uzunzayım-Kızılcakçak hudut	52	52		
Göle-Konk	38	38		
Göle-Erzurum Hududu	13	13		
Ardahan-Yalnızçam-Çoruh Sınırı	45	23	22	
Meliköy-İncesu	5	5		
Ardahan-Hanak	23		23	
Hanak-Posof	54			54
Karsönü-Karsaçay	13	13		
Kars-Yolgeçmez-Sarıkamış-Erzurum Sınırı	111	111		
Handere-Mecingert	12	12		
Handere-Yazılı	10	10		

38 *Belediyeler*, (TC. İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Müdürlüğü Yayını), İstanbul 1933, s.526.

39 *1934 CHP Kongresi Tutanakları*, s.259.

40 *BCA, BMGMK*, 030.10.65.433.3.

Sarıkamış-Karukurt-Başköy	52	52		
Başköy-Erzurum Sınırı	15		15	
Benliahmet-Kağızman	63	63		
Kars-Diğor	40	10	30	
Akçayköprüsü-Akçay Köyü Ağrı Sınırı	22	6		16
Kağızman-Pernavut-Tuzluca	60	60		
Tuzluca-Iğdır	41,5	41,5		
Iğdır-Makara-Rus sınırı	19	19		
Iğdır-Ağrı Sınırı	36	8	28	
Yolgeçmez-Alisofu-Sarıkamış	18	18		
Caksu-Badela	10	10		
Kireçhane-Çakmak	5	5		
Başköy-Kozan-Ağrı Sınırı	17		17	
Kağızman-Zarphane-Başköy	58			58
Toplam	1.131,5	868,5	135	128

Yolların yanı sıra Kars'ta 10 metreden büyük 28 demir köprü, 17 beton ve betonarme köprü, 11 kârgir ayaklı ahşap köprü, 12 ahşap köprü ve 6 taş kemerli köprü olmak üzere toplam 74 köprü bulunuyordu.⁴¹

1938'e kadar geçen zamanda Belediye başkanı Mehmet Bahadır ve Vali/İlbay Akif Eyidoğan yol inşası, bakım ve tamiri hususunda diğer yöneticilerden bir adım önce çıkmaktadır. Bu yöneticilerden sonra vilayette yeni hatlar açılmamış, daha sonra göreve gelen belediye başkanları var olan hatların genel bakım ve tamirini yaptırdı.⁴² 1965'ten sonra yol ve kaldırım faaliyetleri yeniden hız kazandı. İki yıl içerisinde şehir merkezinde Yusufpaşa Mahallesi % 95, Ortakapı Mahallesi % 80, Cumhuriyet Mahallesi % 40, İstasyon Mahallesi % 30, Yeni Mahalle % 5, Bülbül Mahallesi %3, Bayrampaşa Mahallesi % 2, Kaleiçi Mahallesi % 1 oranında parke ve Arnavut kaldırımları ile döşendi. Şehir merkezindeki 1933'te 10 km'lik yol şebekesi 1967'de 34,45 km'ye çıkarıldı.⁴³

41 BCA, 030.10/65.433.3.

42 Tarhan Toker, *Kars Coğrafyası ve Tarihi*, Kars 1939, s.87.

43 *Kars İl Yılığ*, (Kars Valiliği Yayını), Kars 1967, s.210.

4.6. Su Meselesi

Osmanlı yönetiminde Kars'ta içme suyu ihtiyacı çeşmeler vasıtasıyla karşılanıyordu. 1859-1860 yıllarında başlatılan imar faaliyetleri çerçevesinde 14 çeşme yaptırılmıştı. Her mahalleye bir çeşme anlayışıyla inşa edilen çeşmeler uzun yıllar ahalinin içme suyu ihtiyacını karşıladı.⁴⁴ Rus hakimiyetine girdikten sonra şehirde çeşmelerin durumu tam olarak bilinmese de yönetim içme suyu meselesine gereken özeni göstermedi. İşgal yıllarını araştıran Candan Badem "Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti" adlı eserinde Rus yönetiminin 1907 yılına kadar yeterli bütçeyi temin edemediğinden içme suyu sorununu çözemediğini ifade etmektedir. Fakat 1907'de tamamlanan içme suyu şebekesinin Osmanlıdan kalma şebekenin tamiriyle mi, yoksa yeni bir şebekenin yapımıyla mı elde edildiği açık değildir.⁴⁵

Kars, içme suyu kaynakları itibarıyla zengin olsa da I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yılları şehrin su şebekesi üzerinde ciddi sorunların yaşanmasına neden oldu. Kars çayı, Cumhuriyetin ilk yıllarında su ihtiyacının karşılanmasında birinci derecede kaynak durumundaydı. Ancak ilkbaharda eriyen kar suları çaya karıştığında ciddi sağlık sorunları yaşanmasına ve ağır salgın hastalıklara davetiye çıkarmaktaydı. Dolayısıyla sağlıklı bir içme suyundan ve şebekesinden söz etmek mümkün değildi. Bu sorun esasında sadece Kars'ın değil, devrin bütün Anadolu şehirlerinin öncelikli sorunuuydu. Cumhuriyetin nüfus politikasına paralel olarak önem kazanan ve sağlık şartlarını iyileştirmeye yönelik belediyeçilik anlayışı yasalara 1926 tarihli Sular Kanunu şeklinde yansıdı. Cumhuriyet idaresi belediyeler eliyle sağlıklı içme suyu teminini kanun hükmüne bağlıyordu. Böylece şehir ve kasabalarda kamu ihtiyacını temine mahsus suların idaresi ister vakfa ve isterse başka şekillerde olsun belediyelere bırakıldı. Ayrıca tüzel ve gerçek kişilere ait olup bunlara gelir getiren suların kamulaştırılmasının da yolu açıldı.⁴⁶

Kanun, Kars belediyesine de içme suyu temini görevini yüklese de bu durum 1937 yılına kadar bir ilerlemeden söz etmek mümkün değildir.⁴⁷

44 Selçuk Ural-Jülide Orat-Nebahat Arslan-Akın Bingöl-Cem Tuysuz, *Kars Tarihi*, s.345.

45 Badem, *age.*, s. 230.

46 Tekeli, *age.*, s.40.

47 Ali Akif Eyidoğan (İyidoğan) 1895 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1914 yılında eğitiminin ardından Dâhiliye Nezareti'nde göreve başlamıştır. 1927 yılına kadar çeşitli kademelerde görev yaptıktan sonra Ankara Belediye Reisliğine seçilmiştir. Genç ve yetenekli bir kişiliğe sahip olan Akif Eyidoğan Ekim 1935'de Kars valiliğine atanmıştır. Bu görevini Aralık 1939 yılına kadar başarıyla sürdüren Akif Bey Kars şehrine su ve elektriğin gelmesi için büyük çaba sarf etmiştir. Öyle ki bu yolda halkın sevgisini kazanmakla kalmamış Cumhurbaşkanı

Vali/İlbay Akif Eyidoğan 1937’de bir proje hazırlatarak şehre yaklaşık 25 km. mesafede bulunan Borluk membalarından içme suyu getirilmesine karar verdi.⁴⁸ Projenin yapımına 1938 yılı baharında başlandı. Kars-Iğdır karayolu üzerindeki Borluk Köyü’nden demir borular döşenmek suretiyle şehir dâhilindeki evlere ve dükkânlara içme suyu verilecekti. Buna göre güzergâhtan ötürü tarlaları kamulaştırılan toprak sahiplerine paraları nakdi ödenerek ileride yaşanması muhtemel sorunların önüne geçildi.⁴⁹ Bütün bu çalışmalara rağmen kışın erken bastırması ve malzemenin yetersizliği nedeniyle çalışmalar ertesi yıla bırakıldı.⁵⁰

1 Ocak 1939’da şehrin her tarafına olmasa da bazı kesimlerine içme suyu verilince buna bağlı olarak abonelik işlemleri de başlatıldı.⁵¹ Vali Akif Bey aynı yıl görevden ayrılınca boru hattının tamamlanması ve şebekenin bütün mahalle ve evlere kadar uzatılmasında aksaklıklar yaşandı. Öyle ki bu sorun 1960’lı yıllarda bile çözülememişti. Çünkü sorun sadece Borluk’tan getirilen su ile çözülmeye çalışılıyordu ve yaz aylarında kaynaktan saniyede 25 litre su temin edilirken kış aylarında 15 litreye düşmekteydi. Bu miktar ise şehrin ihtiyacının ancak % 30’unu karşılıyordu. Şebekenin yeterli olmadığı mahallelerde su, yine eskisi gibi çeşmelerinden temin ediliyordu.⁵²

4.7. Elektrik Meselesi

Osmanlı zamanında Kars’ta aydınlatma işleri fenerler vasıtasıyla yapılıyordu. Rus yönetiminde kalınan 40 yıl boyunca da bu konuda çağa uygun bir adım atılmamıştır. Sadece 1888’de fenerlerin onarımı konusu gündeme gelmiş ve Rus yönetimi bütçeye 1.829 ruble tahsisat koyarak fenerlerin bakım ve onarımını gerçekleştirmiştir.⁵³

1920’de belediye teşkilatı oluşturulduğunda şehirde elektrik şebekesi bulunmuyordu. Bu nedenle Cumhuriyet idaresinin en önemli projesi şehre elektrik kazandırmaktı. Zira elektrik muasır medeniyetler seviyesi noktasında

Mustafa Kemal Atatürk tarafından bizzat telgrafla tebrik edilmiştir. Kars için hizmetleri bu kadarla sınırlı kalmayan Akif Eyidoğan 8. Dönem Kars milletvekilliği görevinde bulunmuştur. Akif Bey 16 Aralık 1974 tarihinde vefat etmiştir. Bkz: Mehmet Aldan, *İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, I*, Ankara 1990, s.485-501.

48 Tarhan Toker, “Kars, Su Ve Elektrik Gibi İki Devrimsel Esere Kavuştu”, *Doğuş Dergisi*, V, Kars 1938, s.6.

49 *Kars Gazetesi*, 12 Mayıs 1939.

50 *Kars Gazetesi*, 30 Mart 1938.

51 *Kars Gazetesi*, 1 İkinci Kanun (Ocak) 1939.

52 *Kars İl Yıllığı*, Kars 1967, s.210.

53 Badem, *age.*, s.233.

önemli bir ölçüt durumundaydı. Bu yöndeki ilk çalışmalar 1930 yılların başlarına kadar gitmektedir. Dönemin mülki idaresi 1931’de Kars çayında bulunan türbinlerin tamiri için 2.500 lira dinamo, 2.000 lira bakır tel, 500 lira kayış olmak üzere toplamda 5.000 liralık ödenek temin ederek ilk elektrik şebekesinin tesisi için harekete geçmiş oldu. Aynı yıl yapımına başlanan şebeke iki yıl sonra hizmete sokularak bazı cadde ve sokaklar elektriğe kavuştu. Evler ise gaz lambaları kullanmaya devam ediyordu.⁵⁴

Elektrik idaresi belediyeye devredildikten sonra şehrin tamamına hizmet verecek bir elektrik santrali ve şebekesi kurulması için proje hazırlandı.⁵⁵ Aynen su şebekesinde olduğu gibi bu meselede de Vali Akif Eyidoğan ve Belediye başkanı Mehmet Bahadır’ın gayretleri fevkalade yapıcı bir rol oynadı.⁵⁶ Proje; santral inşaatı, yurt dışından makinelerin getirilmesi, montaj ve tesisatın çekilmesi olmak üzere dört safhadan oluşuyordu. Elektrik santrali Kars çayı üzerinde yapılacak baraja dayandırılıyordu. Projenin yaklaşık 206.000 lira maliyeti olacağı öngörülmüş ve ihale % 15 indirimle Mustafa Topçuoğlu’na verilmiştir.⁵⁷ Zamanının vilayet gazetesi olan Kars Gazetesi’nde 14 gün sonra konuya müjdeli bir haber olarak okuyucularına duyuruyordu:

“Kars elektrik işinin neticelenmesi hepimize sevinç içinde bırakan bir hadisedir, artık ilimiz asırlardan beri hasretle beklediği bol ışığa bu yıl kavuşacaktır. Tesisat mukaveleleri bu gün vilayette imzalanmıştır”.⁵⁸

Bu arada santral kuruluncaya kadar Kars Süt Fabrikası ile bir mukavele imzalanarak fabrikanın jeneratörü vasıtasıyla şehre 30 kilovatlık elektrik verilmesi hususunda anlaşmaya varıldı.⁵⁹

29 Ekim 1938’de Karşılılar cumhuriyet bayramı ile birlikte elektriğe kavuşmaları hasebiyle iki bayram yapıyordu. Zira Süt Fabrikası yönetimi 1 Kasım’da vermeği vaat ettiği elektriği bayramdan beş gün evvel ve üstelik parasız vererek ana caddelerin bu sayede aydınlatılmasına vesile olmuştur. Bu gelişme halk ve idareciler tarafından memnuniyetle karşılandı. Kars gazetesi 29 Birinci Teşrin/Ekim 1938’de “*Caddeler Nur İçinde*” başlıklı yazıda,

54 *BCA, BMUMK*, 080.18.01.02.18.19.15.

55 *Belediyeler*, (TC. İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayını), s.526.

56 Toker, *age.*, s. 87; Toker, “Kars, Su ve Elektrik Gibi İki Devrimsel Esere Kavuştu”, s.6.

57 *Kars Gazetesi*, 14 Mayıs 1938.

58 *Kars Gazetesi*, 28 Mayıs 1938.

59 *Kars Gazetesi*, 27 Eylül 1938.

yapılanlar takdir edilmekle birlikte yeterli görülmemekteydi.⁶⁰

“Belediyenin süt fabrikasından almış olduğu yeni cereyanla şehrin caddeleri cidden ışık bolluğu içinde kaldı. Yalnız bazı caddeler ve yollar bu ışıktan istifade edememiş. Mesela lise önünden geçen cadde karanlık içindedir. Cumhuriyet bayramı şerefine olsun. Bu köşe mahallelerinin de medeniyet ışığından istifade etmesini dileriz. Elektriği dört gözle bekliyorduk. Fakat bundan da layıkile evlerimiz istifade edemeyecek galiba. Hiç olmazsa yirminci asırda olsun Kars halkı petrol devrini ikmal etseydi.”

20 Aralık 1938 tarihli Kars gazetesinde “*Memleket Hastanesine Elektrik Çekildi*” başlığıyla çıkan haberde; senelerden beri petrol lambalarıyla aydınlatılan Kars Memleket Hastanesi’nin Başhekim Esat Oktay’ın gayreti ve vilayetin fedakârlığıyla elektriğe kavuştuğu vurgulanıyordu.⁶¹

Büyük bir heyecanla kısa vadeli işlerde ilerleme sağlanmasına karşın, 1938’de inşaatına başlanan santral aradan 10 yıl geçmesine rağmen bir türlü faaliyete sokulamadı. Bütçenin yetersizliği inşaatın ilerlemesini engelleince 1945’te Üçüncü Genel Müfettişlik, belediyeye 608.500 lira ödenek için Bayındırlık Vekâleti’nden talepte bulundu. Bu meblağ bakanlık tarafından yüksek bulunsa da yine de bir yol aranacağı bildirildi.⁶² Ayrıca bunun dışında belediyenin diğer masrafları için 300.000 lira para talebinde bulunuldu.⁶³

Süt Fabrikasından sağlanan elektrik zamanla yetersiz kalınca 1948’de Belediye başkanı Tahir Barlas’ın çabaları neticesinde İstanbul’da bir Türk elektrik acentesinden 77.000 liraya Çekoslovak malı SKODA 150 kilovat saatlik yeni bir motor alındı. 15 Ağustos 1948’de Kars’a getirilen ve saatte 35 litre mazot harcayan motor sayesinde sorun geçici bir süreliğine halledildi.⁶⁴

Vali Akif Eyidoğan zamanında başlatılan santral inşaatı 1957’de tamamlanabildi. 23 Kasım 1957’de resmi açılışı yapılan santral ile şehrin elektrik sorunu kökünden çözümlendi.⁶⁵ Santralin ve şebekenin masrafları için her ay belediye bütçesinden 2.100 lira ayrılmaya başlandı.⁶⁶

60 *Kars Gazetesi*, 29 Birinci Teşrin/Ekim 1938.

61 *Kars Gazetesi*, 20 Birinci Kanun/Aralık 1938.

62 *BCA, BMGMK*, 030.10.0.0.71.468.15.

63 *BCA, BMGMK*, 030.10.0.0.70.463.2.

64 *Kars Gazetesi*, 25 Ağustos 1948.

65 *Demokrat Kars Gazetesi*, 25 Kasım 1957.

66 *BDEKT*, 24.07.1958, No:1135.

4.8. Kanalizasyon ve Temizlik

Osmanlı ve Rus idarelerinde Kars kanalizasyon ağına sahip değildi. Bu durum 1950'li yıllara kadar sürdü. 1956'ya kadar Kars'ta kanalizasyon birikintileri özel makine ve arabalar vasıtasıyla çözülyordu.⁶⁷ Kars Belediye Meclisi, 4 Şubat 1956'da suyollarıyla ilgili projeyi ele aldığı sırada şehirde kanalizasyon alt yapısının tesisini öngören bir karar aldı. Kanalizasyon ağı bütün şehri kapsayacak ve birikintiler Kars çayına dökülecekti.⁶⁸

1956'da başlatılan kanalizasyon projesinin daimi encümen tutanaklarına bakıldığında 1969'da hâlâ devam ettiği ve bu alandaki eksikliğin devam ettiği anlaşılıyordu. Zira tutanakta eski hastane kanalının büzlerle Kars çayına bağlanmasına karar verildiği görülmektedir.⁶⁹ Aynı tutanaktan yola çıkıldığında Ortakapı ve Yusufpaşa mahalleleri gibi şehrin iki sınırlı mahallesinde söz konusu kanalizasyon ağının olduğu söylenebilir. Diğer alanlarda olduğu gibi bu alanda da bütçenin yetersizliği şehrin uzun süre kanalizasyon ağına sahip olmasını önlemiştir.⁷⁰

Mahallelerin temizliği ise belediyenin üzerinde en önemli konuların başında gelmekteydi. Çünkü çöplerin hastalık ve benzeri bir duruma yol açmaması için temizliğin düzenli bir şekilde yapılmasına ihtiyaç vardı. Bu maksatla belediye İstanbul'dan fenni temizlik araçları temin ettiği gibi, bütçe imkânları nispetinde temizlik işçileri istihdam etmiştir.⁷¹ Aşağıdaki tablo belediyenin 1929-1938 yılları arasındaki temizlik harcamalarını göstermektedir.⁷²

	Sulama Arabası	Yerli Malı Süpürme Arabası	Yabancı Süpürme	Çöp Arabası	Memur	Amele	Senelik Tanzifat Masrafı	Gayri Menkul Kıymeti
1929	-	3	-	9	1	41	10.017	90.609
1930	-	4	-	9	2	42	10.484	89.317
1931	-	6	-	11	3	42	8.785	90.053
1932	-	9	-	10	1	66	1.063	144.446
1933	7	2	-	14	3	11	9.420	150.764

67 *Belediyeler*, (TC. İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayını), s.526.

68 *Demokrat Kars Gazetesi*, 17 Eylül 1956.

69 *BDEKT*, 14.07.1969, No:8223.

70 *BDEKT*, 19.08.1969, No:1036.

71 *Kars Gazetesi*, 27 Eylül 1938.

72 *Belediyeler İstatistiği Dergisi*, s.826.

1934	-	8	-	15	3	43	9.986	-
1935	-	1	-	28	4	49	9.467	-
1936	2	1	-	25	5	63	12.392	-
1937	2	-	-	27	4	129	14.342	-
1938	1	-	-	20	3	65	16.454	-

1956 yılına kadar şehirde bir kanalizasyon ağının olmamasına rağmen 1938'de belediye tarafından şehrin değişik yerlerine 3 adet genel maksatlı tuvalet/helâ yapıldı.⁷³ 1958'de bakım ve onarım gören bu helâlara aynı yıl 2 tane daha eklendi.⁷⁴ Bakım onarım ve inşaat işleri için belediye bütçesinden 43.517 lira pay ayrıldı.⁷⁵

Şehir temizliği ilk yıllarda ameleler ve işçiler tarafından çalı süpürgeleri ve el arabalarıyla yapılmaktaydı. Belediye temizlik işleri müdürlüğü herhangi bir bulaşıcı hastalığın çıkmaması için cadde ve sokaklarının temizliğine azami dikkat ediyordu. 1950'li yıllara kadar temizlik işlerine makinalar dahil edilerek cadde ve sokaklarda çöpler kamyonlar vasıtasıyla alınmaya başlandı. Araç alımı ve kullanımı doğal olarak belediye bütçesinde yeni bakım ve onarım masraflarının oluşmasına neden oluyordu. 1960'da belediye bütçesinde temizlik işleri için 14.319 lira ayrılmıştı.⁷⁶

4.9. Belediyenin Diğer Faaliyetleri

Kars Belediyesi su elektrik, yol ve temizlik gibi öncelikli görevlerinin dışında şehirde fenni bir mezbaha, bir hamam ve bir de itfaiye teşkilatı vücuda getirdi. Teşkilatta kullanılmak üzere ilk safhada 4.000 lira değerinde maske, kask ve diğer malzemeler alındı. Ayrıca teşkilat için ayrı bir garaj tesis edildi. 1938 yılında özel bir kuruluş haline gelen itfaiyenin 1929-1938 yılları arasındaki araç durumu aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁷⁷

Şehrin modernizasyonu ve yeşillendirilmesi kapsamında her yıl cadde-lerin ağaçlandırılmasına özen gösterildi. Ayrıca mevcut parklar her yıl elden geçirildiği gibi yeni olarak Gazi Muhtar Paşa Parkı inşa edildi. Şehrin farklı bölgelerine dağılan kasap esnafının tamamı temizlik açısından daha sıhhatli bir mekân olarak görülen Halit Paşa Caddesinde toplandı. Bir belediye tiyatrosu

73 *Kars Gazetesi*, 27 Eylül 1939.

74 *BDEKT*, 21.07.1958, No:1118.

75 *BDEKT*, 07.07.1958, No:1196.

76 *BDEKT*, 22.09.1960, No:1351.

77 *Belediyeler İstatistiği Dergisi*, s. 684.

açılmasına karar verilerek bu iş için İstiklali Milli Caddesinde 5.500 liraya bir bina satın alındı. Bunların dışında bir radyo ve bir de sinema tesis edilirken vakıflar idaresinden 2 otel, 12 mağaza, 1 fırın, 1 kahvehane satın alındı ve bunlar için 25.000 lira harcandı.⁷⁸

	Arazöz	Motopomp	Tekerlekli Tulumba	Tekerleksiz Tulumba	Vesait Bedeli	Adet	Yıllık Maaş
1929			1		350		
1930			1		350		
1931			1		350		
1932			1	2	350		
1933	1		1	1	4.200		
1934	1			1	3.950	6	1.440
1935	1			1	3.950	6	940
1936	1		1		4.128	5	2.040
1937	1		1		4.128	5	1.200
1938	1			1	4.821	3	2.772

1938 yılı itibariyle bütün bu işler için belediye bütçesine 72.961 lira ödenek ayrıldı.⁷⁹ Aynı yıl bütçe 51.000 liradan 101.000 liraya çıkarıldı. Yeni binaların yanında eski binalarda boyanarak yenilenmiştir. Saat kulesi tamir edilerek kuleye büyük bir saat yerleştirilmiştir.⁸⁰

1939'da belediye tarafından yük arabaları ile hamallara numara veril-meye başlandı. Bu uygulama sayesinde numaralı arabaların kullanılmasından kaynaklanan zararlardan zabitanın sorumlu tutulmasının önüne geçilmiş oldu.⁸¹

Kars'ta belediye denetimlerinden en fazla fırınlar etkilenmiştir. Halk sağlığıyla doğrudan ilişkisi hasebiyle fırınlar sık sık denetime tabi tutulmuş ve bunların bir kısmı mevzuata aykırı üretim yaptıkları gerekçesiyle kapatılmıştır. 27 Eylül 1938 tarihli Kars gazetesinde yer alan bir haberde şehirde üretim yapmakta olan 24 fırından 12'sinin denetimlerden ötürü kapatıldığını yazmaktaydı.⁸² Dört yıl sonra 17 Şubat 1942 tarihli gazete haberi ise İkinci Dünya

78 *Kars Gazetesi*, 27 Eylül 1938.

79 *Kars Gazetesi*, 27 Birinci Kanun 1938.

80 *Kars Gazetesi*, 14 Birinci Teşrin 1938.

81 *Kars Gazetesi*, 7 Mart 1939.

82 *Kars Gazetesi*, 27 Eylül 1938.

Savaşı'nın yol açtığı iktisadi buhranı işaret ediyordu. Zira İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllar belediyeçilik faaliyetleri açısından en zorlu yıllara tekabül etmektedir. Çünkü Kars'ın gelişimi Sovyet Rusya ile yapılan ticarete bağlı idi ve savaş yıllarında bu ticaret durma noktasına geldiği için şehirdeki üretim ve ticaret iç kaynaklara dayanmak zorunda kalıyordu. Bu nedendir ki, gazetenin haberinde halkın sağlıklı ekme tüketmesi ve hem halkın hem de esnafın hakkının korunması için ekme satışlarında karne usullerine gidildiği ve ekme fiyatlarının sabitlendiği duyuruluyordu.⁸³

5. Belediye Başkanları ve Hayatları

Kars Belediyesi'nin kuruluşundan itibaren 50 yıl boyunca (1920-1970) 13 belediye başkanı göreve gelmiştir. Bunlar, Akif Çiçek, (1920-1921), Cihangiroğlu İbrahim Bey (1921-1926), Hüseyin Han Talınlı (1926-1930), Hafız Kurban Yurtseven (1930-1932), Hayrullah Dağlı (1932-1938), Mehmet Bahadır (1938-1946), Tahir Barlas (1946-1950), Nevruz Gündoğdu (1950-1953), Baki Gündoğdu (1953), Tanrıverdi Gökçay (1953-1955), İsmail Hakkı Alaca (1955-1957), Yusuf Erenğüç (1957-1960), 1960 ihtilalini takiben Yusuf Aksöyek ve Arif Taşçı (1963-1971)'dir.

5.1. Akif Çiçek

Cumhuriyet devri Kars Belediyesi'nin ilk başkanı olan Akif Çiçek hakkında bir nüfus kayıt örneği ve İçişleri Bakanlığı'ndan alınan ve onun ilk belediye başkanı olduğunu gösteren belgenin dışında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Akif Çiçek 1857 yılında Kars'ta doğdu. Baba adı Mamo, ana adı İmni'dir. Sultan adında (Doğumu 1871) bir hanımla evlenen Akif Çiçek, 1935'te 78 yaşında vefat etti.⁸⁴

Kars Belediyesi'nin tam kuruluş tarihi belli olmamakla birlikte kurtuluşu takiben 1920 yılında kurulduğu kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte Mamooğlu Akif Bey 9 Temmuz 1921'de kendi rızasıyla başkanlığı Cihangiroğlu İbrahim Bey'e devretti.⁸⁵

5.2. Cihangiroğlu İbrahim Aydın Bey

Cihangiroğlu İbrahim Bey 1874'de Gümrü'de doğdu. Babası Mehmet

83 *Kars Gazetesi*, 17 Şubat 1942.

84 Kars Nüfus Dairesi, Akif Çiçek Adına Düzenlenen Nüfus Kayıt Örneği.

85 Murat Küçükkuşurlu, *Cihangiroğlu İbrahim Bey*, (Yayınlanmamış YL Tezi), Erzurum 2000, s.187.

Bey, annesi Şarabanı (Şahra-Banu) Hanım'dır. Aziz, Hasan, Tükezban ve Aydın adlarında dört kardeşi vardı.⁸⁶

Dokuz yaşına kadar ailesiyle Gümrü'de kalan İbrahim Bey, burada Kuran-ı Kerim, dini bilgiler ve farsça dersleri aldı. 1883'te İbrahim Bey ve ailesi Kars'a göç etti. Kars'ın Rus idaresine geçişi Cihangiroğlu İbrahim Bey'de Türklük bilincinin oluşmasında etkili oldu. Gençlik yıllarından itibaren çeşitli cemiyetler katılması bundan kaynaklanıyordu. 1909'dan itibaren Cihangiroğlu İbrahim Bey kardeşi Hasan Bey ile birlikte cemiyetlerde aktif şekilde çalışmaya başladı.⁸⁷

İbrahim Bey, Mondros Mütarekesi gereğince bölgenin boşaltılmasına karşı çıkanlar arasında yer aldı. Bu nedenle milli teşkilatlanma kapsamında Kars Milli Şurası'nın kuruluşu ve kongrelerin toplanmasında görev aldı.⁸⁸ Kars Milli Şurası'nın öncülüğünde bütün milli teşkilatlar 17/18 Ocak 1919'da Kars'ta gerçekleştirilen bölgesel kongreyle birleştirilerek Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti adını aldı. Böylece şuralar hükümet formuna dönüşürken hükümet başkanlığına da Cihangiroğlu İbrahim Bey getirildi.⁸⁹

Ancak hükümet 13 Nisan 1919'da İngilizler tarafından dağıtılarak Cihangiroğlu İbrahim Bey başta olmak üzere çok sayıda hükümet üyesi

86 Fahrettin Kırzioğlu, "Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874-1948) daki Milli Mücadele Kars ve Atatürk'le İlgili Belgeler", *Belleten*, XLVIII/189-190, (Ocak-Nisan 1984), s.120.

87 Erdoğan, *age.*, s. 46.

88 Türk ahali Ermeni kıyımına maruz kalmamak için, Wilson Prensiplerine dayalı bağımsız bir teşkilat vücuda getirerek 5 Kasım 1918'de Kars İslam Şurası'nı kurdu. Şura yöneticileri teşkilatı genişletmek amacıyla 15 Kasım 1918'de 1. Kars Kongresi'ni, 30 Kasım-2 Aralık 1918'de 2. Kars Kongresi'ni gerçekleştirdi. Kongreler sayesinde sancak içerisinde teşkilatlanma tamamlandı. Şura Piroğlu Fahrettin (Erdoğan) Bey'in başkanlığında Ali Rıza (Ataman), Haliloğlu Muhlis, Orenburglu Mamiloğlu, Tevhiddin Bey ve Kepenekçi Emin Ağa tarafından kuruldu. Şerafettin Turan, "Kurtuluş Savaşında Kongreler", *Cumhuriyetin 50.Yıldönümü Semineri*, Ankara 1975, s.148; Gökdemir, *Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti*, s.65; Dayı, *age.*, s.91; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul 1995, s.487.

89 Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti şu isimlerden oluşuyordu: Hükümet Reisi Cihangiroğlu İbrahim Aydın Bey, Dahiliye Nazırı Ali Rıza Bey, Hariciye Nazırı Piroğlu Fahreddin (Erdoğan) Bey, Harbiye Nazırı Cihangiroğlu Hasan Han Bey, Adliye Nazırı Ağabababegoğlu Abbas Ali Bey, Maarif Nazırı Mihail Adneyanot/Andırya, Maliye Nazırı Hudabababegoğlu Mehmet Bey, Nafia Nazırı Mühendis Mehmet Bey, İaşe Nazırı Hasanbegoğlu Mehmed Bey, Ziraat, Ticaret, Orman Nazırı Aliekber Kazım Bey, Posta ve Telgraf Umum Müdürü Arlof, Demiryolları Umum Müdürü Karaçantalı Hacıoğlu Mehmed Bey, Polis Umum Müdürü Mamiloğlu Tevhiddin Bey. 25 Mart 1919'da Milli Meclisi tarafından bağımsızlık kabul edilerek 27 Martta ilan edildi. Kırzioğlu, *agm.*, s.128; Dayı, *age.*, s.102; Gökdemir, *age.*, s.90; Yavuz Aslan, "Demokrat Cenubi Garbi Kafkas Cumhuriyeti", *Toplumsal Tarih*, Sayı:67 (1999), s.39.

Malta'ya sürgün edildi.⁹⁰ Sürgün hayatı 1921 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün çabalarıyla son buldu. 1921 Temmuzunda Kars'a dönen Cihangiroğlu İbrahim Bey Kazım Karabekir Paşa'nın isteğiyle belediye meclisi üyeliğine seçildi. Bu tarihte belediye Başkanı Mamoglu Akif Çiçek'ti. Ancak Akif Çiçek, Cihangiroğlu İbrahim Bey'e duyulan büyük hürmetten dolayı belediye başkanlığını ona devretti. Böylece Cihangiroğlu İbrahim Bey belediyenin ikinci başkanı oldu. Bu görevi 1926'ya kadar devam ettirdi.⁹¹ 19 Mayıs 1948'de bağırsak kanserinden vefat etti.⁹²

5.3. Hüseyin Han Talınlı

Kars belediyesinin üçüncü başkanı olan Hüseyin Han Talınlı, Kafkasya doğumludur.⁹³ Nüfusa Rumi 1337 (Miladi 1921) doğumlu olarak kaydedilse de gerçek doğum tarihi bu değildir. Zira 1919'da Kars'ta milli teşkilatlanma içinde yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda tarihin sonradan gayri ciddi şekilde yazıldığı söylenebilir. Talınlı ilk ve lise öğrenimini Erivan'da tamamladı. 1918'de ailesi Ermeniler tarafından katledilince tek başına Kars'a iltica etti. O sırada mütareke hükümlerine göre Türk ordusu 1914 sınırlarına çekilince Kars'ta teşekkül eden Milli Şura teşkilatında aktif rol aldı. Milli şura teşkilatı 1919 Nisanında İngilizler tarafından dağıtılması üzerine şura ileri gelenleriyle birlikte tutuklanarak Malta'ya sevk edilirken Batum'da kaçmayı başararak Azerbaycan'a geçti. Burada 2 yıl kalarak Gence'de Türkçe usulü tedris ve pedagoji kurslarından mezun olduktan sonra çeşitli ilkokullarda öğretmen ve başöğretmenlik görevlerinde bulundu.

1921 Eylülünde Rusya ile Türkiye arasında imzalanan anlaşma neticesinde diğer Türk vatandaşlarıyla birlikte tekrar anavatanına dönerek Kars'a

90 Erdoğan, *age*, s. 235.

91 Cihangiroğlu İbrahim Bey 1921-1926 yılları arasında Kars belediye başkanlığı yapmıştır. Ancak Fahrettin Kırzioğlu'nun Cihangiroğlu İbrahim Bey'in Terceme-i Hali eserinde 1927 yılında görevinden ayrıldığını yazmaktadır. Ancak arşiv belgeleri bunun aksini ispat etmektedir. 1926'da Hüseyin Han Talınlı belediye başkanlığı görevine gelmiştir. Bkz: Kırzioğlu, *agm.*, s.107-165.

92 *Kars Gazetesi*, 22 Mayıs 1948.

93 Bu konuda yapılan araştırmalar neticesinde içişleri bakanlığı mahalli idareler genel müdürlüğünden ve Kars belediyesi arşivinden alınan belgelerde büyük bir yanlışlık ortaya çıkmıştır. Her iki yerde Hüseyin Han Talınlı 1933 yılında beşinci başkan olduğu belirtilmektedir. Ancak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden alınan bir belgede bizzat Talınlı'nın kaleminden çıkan ifadede 1926-1930 arasında belediye reisliği yaptığı yazmaktadır. Bu durumda Talınlı beşinci değil üçüncü belediye başkanıdır. Bkz: *BCA, CHPK*, 490.01/306.1242.2.

yerleşti. 1922’de açılan Türk Ocağı şubesinde çalışmaya başlayarak 1931’de Türk Ocağı kapatılıncaya kadar idare heyetinde ve başkanlığında bulundu. Ayrıca CHP’nin kuruluşundan itibaren 1942 yılına kadar aralıksız il yönetim heyetinde görev aldı. Bu meyanında 8 yıl (1934-1942) Kars Halkevi başkanlığı yaptı.

1926-1930 yıllarında iki devre belediye başkanlığı yaptı. 1927 yılından itibaren ilk devrede Göle üyesi olarak ve diğer devrelerde de merkez kazası üyesi olarak bilfiil 22 yıl aralıksız il genel meclisi üyeliği yaptı.⁹⁴

5.4. Hafız Kurban Yurtseven

Hafız Kurban Yurtseven, Rus işgalinin yaşandığı Kars’ta Gazi Mahmutoğulları’ndan Akif Efendi’nin oğlu olarak 1883’te dünyaya geldi.⁹⁵ Hafız Kurban Yurtseven ilköğrenimini dönemin şartları gereği Yemenhalefoğlu Molla Muhyiddin Efendi’den aldı. Rusça öğrenmek için Tiflis’in Gori şehrine gitti. Burada eğitimini geliştirirken diğer yandan da Albayrak, Açıköz, İkbâl ve Basiret gazetelerinde takma isimlerle yazılar kaleme aldı. Eğitimini tamamladıktan sonra “Hafız” unvanını alarak kesintisiz 1939’a kadar Evliya Camii ve medresesinin imamlığı ve müderrisliği görevlerini yürüttü.

Hafız Kurban, bir yandan Evliya Camii ve medresesinin imamlığını ve müderrisliğini yürütürken diğer yandan da 1930-1932 yılları arasında belediye başkanlığını yürüttü. Bu yönüyle iki ve hatta üç görevi bir arada yürüten ender insanlardan biri oldu. Belediye başkanlığının dışında Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Türk Ocağı, Tayyare Cemiyeti, Nüfus Tahrir Heyeti ve Kars Ticaret Odası’nda çeşitli görevlerde bulundu. Ticaret Odası’ndan ayrıldıktan sonra 4 dönem İl Genel Meclis Üyeliği yaptı. Hafız Kurban Kars’ta kaldığı süre boyunca önemli tarihi eserler arasında kabul edilen Ahmet Tefkî Paşa konağında yaşadı.⁹⁶

Hafız Kurban Yurtseven 13 Haziran 1972 tarihinde Eskişehir’de vefat etti. Cenazesi 1980’de Kars’a getirilerek büyük hizmetlerde bulunduğu Evliya Camii avlusuna defnedildi.⁹⁷

5.5. Hayrullah Dağlı

1932-1938 yıllarında Kars Belediye başkanlığı yapan Hayrullah Dağlı’nın hayatı ile ilgili herhangi bir resmi belge ve bilgiye ulaşılamamıştır. Sadece

94 *BCA, CHPK*, 490.01/306.1242.2.

95 Hacıbaba Zengeroğlu, “Ahmet Tefkî Konağı”, *Karseli Dergisi*, Sayı:41, Aralık 1967, s. 9.

96 Zengeroğlu, *agm.*, s. 9.

97 <http://www.ahiska.org.tr>, 17.05.2011.

Yenigazili olduğu ve Kars Milli Şura'sında görev aldığı bilinmektedir.⁹⁸

5.6. Mehmet Rüstem Bahadır

Bahadır ailesi, Babürşah hanedanının ahfadı olarak Kafkasya'ya yerleşmiş bir boya mensuptur.⁹⁹ Bu boy Bahadır Bey'in liderliğinde Kanuni Sultan Süleyman döneminde Anadolu'ya göç ederek zaman içinde Vakfikebir, Reyhanlı, Erzurum ve Kars'a dağılmıştır. Mehmet Rüstem Bey işte bu boya mensup aileden gelmektedir.¹⁰⁰

Mehmet Bahadır 1891'de Ağrı'ya bağlı Tutak'ta doğdu. Babası Kahraman Bahadır, annesi Feride Hanım'dır.¹⁰¹ Eğitiminin ardından Adana'da polis memurluğuna başladı. Takip eden yıllarda Türk Ocağı yönetim kurulu başkanlığı, Kars Belediyesi Sandık Eminliği ve İl Daimi Encümen Üyeliği yaptı. Mehmet Bahadır 1938'te Hayrullah Dağlı'nın ardından belediye başkanlığına getirilerek 1946 yılına kadar bu görevi sürdürdü. Karamamesi 17 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanlığı tarafından onaylandı.¹⁰²

Mehmet Bahadır görev yaptığı süre boyunca çalışkanlığı ve teşkilatçılığıyla tanındı. Bu nitelikleri sayesinde belediyenin borçlarını ödeyerek bütçesini artırdı. Başkanlığı Kars'ın su ve elektrik gibi iki önemli sorununun halledildiği bir dönem olmuştur.¹⁰³

1946-1954 yılları arasında 8. ve 9. Dönem Kars Milletvekili olarak TBMM'de görev alan Mehmet Bahadır 1954'de vefat ederken geride Kemal Bahadır, Atilla Bahadır ve Türkan Muratoğlu adlarında üç evlat bıraktı.¹⁰⁴

5.7. Tahir Barlas

Tahir Barlas 1886'da (R.1302) İstanbul'da doğdu. Babası Ali Efendi'dir. İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra Mülkiye Mektebi idadi kısmından mezun oldu. 30 Kasım 1908'de Anamur ve 1909'da İslâhiye Mal Müdürlüğüne tayin edilen Tahir Barlas, 1910'da Erzurum Defterdarlığı Tahsilât Müdürlüğüne getirildi. Tutak ve Bayburt Kaymakam Vekilliği yaptıktan sonra 1911'de Pasinler, 1914'de Kemah, Hınıs, 1916'da Malazgirt, Arapgir ve

98 Gökdemir, *age.*, s.90.

99 Bahadır kelimesi Moğolca Bagatur unvanının günümüze ulaşmış şeklidir. Bkz. Halil İnalçık, *Osmanlılar*, İstanbul 2010, s.115.

100 <http://www.bahadiriailiyesi.com>, 02.02.2011.

101 *TBMM Milletvekilleri Albümü, I*, Ankara 2010, s.68.

102 *BCA*, 30.11.1.0.91.41.13.

103 *Kars Gazetesi*, 21 Mayıs 1938; *Belediye İstatistiği Dergisi*, Ankara 1941, s.319.

104 *TBMM Milletvekilleri Albümü, II*, s.54; <http://www.bahadiriailiyesi.com>, 02.02.2011.

Taşköprü kaymakamlıklarında bulundu. 1919'da Adapazarı Kaymakamlığı sırasında Adapazarı'nda ortaya çıkan karışıklıklardan sorumlu tutularak görevinden alındı. 1920-1936 yıllarında milletvekilliğinde bulunan Tahir Bey bu tarihte Beyazıt Mutasarrıflığına atandı.¹⁰⁵

1943-1945 yılları arasında Kars Valiliği yapan Tahir Barlas 3 Temmuz 1946'da belediye başkanlığına seçilerek 1950'ye kadar bu görevi sürdürdü.¹⁰⁶ Tahir Barlas 1953'te 67 yaşında Kars'ta vefat ederek Karadağ mezarlığına defnedildi. Hamide Hanım'dan bir çocuğu bulunuyordu.¹⁰⁷

5.8. Nevruz Gündoğdu

Nevruz Gündoğdu 1915'te (R.1331) Çıldır'da doğdu. Babası Mehmet Efendi annesi Emine Hanımdır. Kars'a yerleşen Nevruz Gündoğdu Naima Hanım ile olan evliliğinden Özkan, Erkan ve Özden adında üç çocuğu oldu.¹⁰⁸

Nevruz Gündoğdu 1 Kasım 1936'da Subay Okuluna girerek 30 Nisan 1937'de asteğmenliğe ve aynı yılın sonlarına doğru teğmenliğe yükseldi. 1942'de üsteğmenliğe terfi eden Nevruz Gündoğdu 1945'e kadar orduda hizmet vermeye devam etti.¹⁰⁹ 1945'de ordudaki görevine ara veren Nevruz Gündoğdu, Kars başta olmak üzere çeşitli vilayetlerde öğretmenlik vazifesinde bulundu.

Nevruz Gündoğdu 1 Ekim 1950'de Kars Belediye Başkanlığı'na seçildi. 27 Haziran 1953'de görevinden ayrıldı.¹¹⁰ 1956'da Kars Ticaret Borsası Komiserliğine atanan Nevruz Gündoğdu, 1960'da emekli oldu. 1965'te İstanbul'da vefat etti.¹¹¹

5.9. Baki Gündoğdu

Baki Gündoğdu'nun hayatıyla ilgili herhangi bir belge bulunmamakla birlikte 27 Haziran 1953'te Nevruz Gündoğdu'nun ayrılmasından sonra belediyeye başkanlık ettiği bilinmektedir. Baki Gündoğdu 27 Ağustos 1953'te başkanlığa seçildi.¹¹² Ancak belediyeye ait Gazyağı Ambarında yaşanan talihsiz yangın Baki Gündoğdu'nun başkanlığının sonunu getirdi. Yangında 29

105 Enver Konukçu; "Adapazarı Kaymakamı Tahir (1919-1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIII/38, Temmuz 1997, s. 536.

106 *BCA, BPPGMBATDBK* 030.11.1.0.184.23.8.

107 Konukçu, *agm.*, s.536.

108 *Emekli Sandığı Arşivi*, Özlük Dosyası, Dosya Sicil No;15.961.53

109 *ESA*, Özlük Dosyası, Dosya Sicil No;15.961.53

110 *BCA, BPPGMBATDBK*, 030.11.1.0.218.37.12.

111 *ESA*, Özlük Dosyası, Dosya Sicil No;15.961.53

112 *BCA, BPPGMBATDBK*, 030.11.1.0.239.26.19.

kişinin ölmesi ve Baki Gündoğdu da dâhil 44 kişinin yaralanmasının faturası Baki Gündoğdu, Zabıta Memuru Aliyar Ünal ve Depo Memuru Latif Apaydın'a çıkarıldı ve adı geçen kişiler tutuklanarak mahkemeye çıkarıldı.¹¹³ Dört yıl süren yargılamanın ardından beraat etse de görevini sürdürme imkanı kalmadı.¹¹⁴

5.10. Tanrıverdi Gökçay

Tanrıverdi Gökçay 1916'da (R.1332) Gümrü'de doğdu. Annesi Hadicebani Hanım, babası Haşim Bey'dir. İki kardeşi bulunan Tanrıverdi Gökçay, 1954'te bir yıl süren bir evlilik yapmıştır.¹¹⁵ Eğitim hayatı oldukça uzun süren Tanrıverdi Gökçay 1940'da Ankara Ziraat Fakültesi'nden yüksek mühendis olarak mezun oldu. Mezuniyetinin ardından memuriyete başlayan Tanrıverdi Gökçay, aynı yıl Yedek Subay okuluna kaydoldu. 1942'de okuldan teğmen olarak mezun olmuş ve Tarım Bakanlığı'nda göreve başladı. 1948'de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olarak 1950'de avukatlık mesleğine adım attı.

Tanrıverdi Gökçay 3 yıllık avukatlık deneyiminin ardından 1 Kasım 1953'te Kars Belediyesi'nin onuncu başkanı oldu.¹¹⁶ Bu görevde iki yıl kaldı.¹¹⁷ Başkanlığın ardından memuriyete dönen ve İstanbul Bölge Ziraat Okulu'nda çalışmaya başlayan Tanrıverdi Gökçay, 1965'te Türkiye Süt Endüstrisi'ne Hukuk Müşaviri olarak tayin edildi.¹¹⁸ Emekli olduktan sonra Çanakkale'de ikamet eden Tanrıverdi Gökçay, 13 Nisan 2007'de burada vefat etti.¹¹⁹

5.11. İsmail Hakkı Alaca

İsmail Hakkı Alaca 1907'de (R.1323) Digor'da doğdu. Annesi Fatma Hanım, babası Tayyar Bey'dir.¹²⁰ 1953'te Ruhiye Hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten Berin, Fatma Nevin, Emsal, Besra adında beş çocuğu olmuştur.

İsmail Hakkı Alaca 1 Kasım 1936'da orduya girerek 1945'e kadar askerlik vazifesine devam etti.¹²¹ Bu arada İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakül-

113 *Milliyet Gazetesi*, 26.09.1953.

114 *Demokrat Kars Gazetesi*, 16.12.1957.

115 *ESA*, Özlük Dosyası, Nüfus Kayıt Örneği, Dosya Sicil No;16.961.25.

116 *BCA, BPPGMBATDBK*, 030.11.1.0.24.37.9.

117 *ESA*, Özlük Dosyası, Dosya Sicil No; 16.961.25.

118 *ESA*, Özlük Dosyası, Dosya Sicil No; 16.961.25.

119 *ESA*, Özlük Dosyası, Dosya Sicil No; 16.961.25.

120 *ESA*, Özlük Dosyası, Dosya Sicil No;10.974.705.

121 *ESA*, Özlük Dosyası, Dosya Sicil No;10.974.705.

tesisi'nde eğitimini sürdüren İsmail Hakkı Alaca, avukatlık, Palu Sorgu Hâkimliği, Garzan ve Kağızman Savcılığı, Bolu Savcı Yardımcılığı ve Burdur Asliye Ceza Hâkimliği gibi görevlerde bulundu.¹²²

1955 seçimlerinde Demokrat Parti'nin adayı olarak 17 Kasım 1955'te Belediye Başkanlığına seçildi.¹²³ Belediye başkanlığında Demokrat Parti'de aktif rol alan İsmail Hakkı Alaca, Adnan Menderes ile yakın ilişkiler geliştirdi.¹²⁴ İsmail Hakkı Alaca belediye başkanlığını sürdürürken 1957'de Demokrat Parti'nin Kars milletvekilliğine aday oldu.¹²⁵ Bu yöndeki çabalarını daha sonrada devam ettirerek 13. ve 14. Dönem TBMM'de (1965-1973) Kars milletvekili olarak görev aldı.¹²⁶ Yetmiş yıllık hayatına çeşitli işler sığdıran İsmail Hakkı Alaca 8 Kasım 1977'de vefat etti.¹²⁷

5.12. Yusuf Erenğüç

Yusuf Erenğüç 1922'de (R.1338) Kars'ta doğdu. Annesi Telli Hanım, babası Ali Bey'dir. Yusuf Bey'in Neriman Hanımla evliliğinden Şahin Selçuk, Reşit Haluk, Telli Meral ve Yüksel Zuhul adında dört çocuğu oldu.¹²⁸ Yusuf Erenğüç 1945'te Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Bir yıl avukat olarak çalıştıktan sonra Hâkim Namzedi olarak Kars'a ve 1948'de Artvin Hâkimliğine tayin edildi.¹²⁹

1953'te yeniden başladığı avukatlığı dört yıl devam ettiren Yusuf Erenğüç 2 Şubat 1957'de Kars Belediyesi Başkan Vekilliğine getirildi. 10 Şubat 1958'de ise başkanlığı Cumhurbaşkanlığı tarafından onaylandı.¹³⁰ Kars Belediyesi'nin 12. Başkanı olarak çalışırken 27 Mayıs 1960'da gerçekleştirilen askeri darbe üzerine 1 Haziran 1960'da görevden ayrılmak zorunda kaldı. 1960 darbesi siyasi iktidar kadar yerel idarelerin de işleyişini değiştirdi. Yusuf Erenğüç zorunlu olarak başkanlığı bırakırken yerine Milli Birlik Komitesi tarafından Kars Belediyesine Yarbay Hikmet Aksöyek getirildi. Yarbay Hikmet Aksöyek 1 Haziran'dan 12 Ağustos 1960'a kadar görevde kaldı.¹³¹ Belediye

122 *TBMM Albümü, III*, s. 79.

123 *Demokrat Kars Gazetesi*, 18.11.1955; *BCA, BPPGMBATDBK*, 030.11.1.00.255.4.7.

124 *Demokrat Kars Gazetesi*, 03.09.1957.

125 *Demokrat Kars Gazetesi*, 04.09.1957.

126 *TBMM Albümü, III*, s. 79.

127 *ESA*, Özlük Dosyası, Dosya Sicil No;10.974.705.

128 *ESA*, Özlük Dosyası, Dosya Sicil No;22.961.46.

129 *ESA*, Özlük Dosyası, Dosya Sicil No;22.961.46.

130 *BCA, BPPGMBATDBK*, 030.11.1.0.268.6.1.

131 *Bugün Gazetesi*, 12.08.1960.

başkanlığı 1963'e kadar askeri yönetim tarafından vekâletle idare edildi.

Bir süre serbest avukatlık yapan Yusuf Erengüç, 1973 yılına kadar Orman Bakanlığında Hukuk Müşavirliği görevinde bulundu. 2 Mayıs 2001'de vefat etti.¹³²

5.13. Arif Taşçı

Arif Taşçı 1913'te (R.1329) yılında Kars Merkez Paşaçayırı Köyü'nde doğdu. Annesi Cevahir Hanım, Babası Ali Bey'dir. Arif Taşçı'nın soyadı daha sonra açılan dava neticesinde Süleymanoğlu olarak değiştirilmiştir. Havva Hanım ile evlenen Arif Taşçı'nın Közer, Kevser, Suna, Ali adında dört çocuğu bulunuyordu. Arif Taşçı orduya gönül vererek 1937'de asteğmen, 1946'da yüzbaşı ve 1959'da yarbaylığa yükseldikten sonra 1960'da emekli oldu.¹³³

17 Kasım 1963'te Kars Belediyesi Başkanlığı'na seçilen Arif Taşçı, bu görevi 31 Mayıs 1971'e kadar kesintisiz yürüttü. Arif Taşçı başkanlığı süresince yol, su, elektrik başta olmak üzere hastane, park, bahçe ve şehrin imar-iskân ve temizlik hususlarında önemli işlere imza attı.¹³⁴

Arif Taşçı, 1980 darbesini takiben 17 Ekim 1980'de Askeri yönetim tarafından belediye başkanlığına getirilse de 20 Aralık 1980'de görevinden istifa etti. Böylece yeniden emekli hayatına başlayan Arif Taşçı 22 Ocak 1996'da vefat etti.¹³⁵

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a kadar şehirleri kadı, yardımcılılarıyla beraber kurduğu bir teşkilatla yönetti. Tanzimat döneminde çağdaş belediye teşkilatları 1864 Vilayet Nizamnamesi, 1876 Kanun-i Esasi ve 1877 Vilayet Belediye Kanunu ile teşekkül ettirildi. Vilayet Belediye Kanunu klasik dönemde şehir yönetimine damgasını vuran kişi ve kurumları değiştirerek yeni görev ve teşkilatların yolunu açtı. Bunlardan biri olan İhtisap Nezareti, kadının belediyeciliğe ilişkin yetki ve sorumluluklarını ciddi manada azalttı. Belediye teşkilatları faaliyetlerini söz konusu düzenlemeler çerçevesinde 1912 yılına kadar devam ettirdi. Bu tarihte yeni bir düzenlemeye gidildi.

Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında belediyecilik alanında fazla bir gelişme yaşanmadı. Savaşlar yüzünden büyük yıkımlara maruz

132 *ESA*, Özlük Dosyası, Dosya Sicil No;22.961.46.

133 *ESA*, Özlük Dosyası, Dosya Sicil No; 13.961.07.

134 *KBA, BDEKT*, 28.03,1967, No;237.

135 *ESA*, Özlük Dosyası, Dosya Sicil No; 13.961.07.

kalan şehirler söz konusu yılları ayakta kalma çabalarıyla geçirdi. Bu yıllar belediyelerde bütçelerin, istihdamın ve hizmetlerin yetersiz olduğu yıllar olarak tarihe geçti.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan başlayarak 1930 yılına kadar devletin bütün kurumları gibi belediyelerde de teşkilat ve bütçeye yönelik iyileştirmeler göze çarpmaktadır. 1930'da çıkarılan 1580 Sayılı Belediye Kanunu, cumhuriyet dönemi belediyeciliğinde çığır açmıştır. Bu kanunla belediye başkanlarının seçilme şartları, belediye encümenleri, hizmetler, gelirler, görev ve yetkiler yeniden tanımlandı.

Kars Belediyesi'ne bakıldığında bu teşkilat Osmanlı düzenlemelerini esas alarak 1920'de kuruldu ve ilk belediye başkanı da Akif Çiçek'ti. Kars bir serhat şehri olarak asırlar boyunca büyük acılar ve yıkımlar yaşamıştı. Rus döneminden kalan yapılar, yollar ve köprüler Ermeni işgali esnasında kasıtlı şekilde imha ve ihmal edildi. Cumhuriyet idaresi tesis edildiğinde belediye teşkilatı yol, temizlik, su ve elektrik gibi sorunlara öncelik vermek durumundaydı ve imkânlar nispetinde söz konusu sorunlar çözülmeye çalışıldı. Bu yönüyle belediyenin ilk on yılı toparlanma ve temel ihtiyaçları karşılama dönemi olarak nitelendirilebilir.

1930'dan sonra belediyenin teşkilatlanmasında bir düzen ve kurumsallaşma göze çarparken faaliyetlerinde de ciddi bir artış söz konusudur. Yeni kanun ve çalışkan belediye başkanları şehrin su, elektrik ve yol sorunlarının çözümüne önemli katkılar sağlamıştır. 1935'te göreve başlayan Vali/İlbaşı Akif Eyidoğan ve belediye başkanı Mehmet Bahadır hizmetleriyle göz doldurmuştur.

1971-2009 yılları arasında ise 8 başkan hizmet vermiştir. Bunlar sırasıyla Turan Çelebi (1971-1977), Muzaffer Selçuk (1977-1980), Arif Taşçı (1980-1981), Sabri Koç (1981-1983), Nurettin Kurtoğlu (1983-1984), Selahattin Filtekin (1984-1994), Tuncay Mutluer (1994-1999), Naif Alibeyoğlu (1999-2009)'dur. 2009 seçimlerini ise Nevzat Bozkuş kazanarak halen bu görevi sürdürmektedir.